

Від редакції.

Відповідальний редактор
Ярослав Грицак
Мовна редакція Миколи Сварника
Художнє оформлення Юрка Коха
Технічна редакція Романа Турія

Редакція "Поступу" спільно з Львівськом асоціацією молодих істориків розпочинає видання "Бібліотеки "Поступу". У ній маємо намір публікувати оригінальні студії з вітчизняної історії, пам'ятки суспільно-політичної думки, забутої чи замовчуваної наукової та літературної спадщини, підбірки документальних матеріалів. Ці публікації покликані сприяти більш критичному осмисленню нашої історії. Довіра матеріалів для кожного випуску серії визначатиметься перш за все їхнім сучасним громадянським звучанням. Якщо правда, що історія - це вчителька життя, то ми змагатимемо до того, аби кожен читач "Бібліотеки "Поступу" мав необхідну сьогодні інформацію для осмислення уроків в нашій давній і недавній минувшині.

Девізом нашого видання могли б стати слова найбільшого українського історика Михайла Грушевського: "Вправді невеселий переважно образ дає нам наша історія, сумнівний, може, часом, ніж інші, але суспільність, во має віру в себе, мусить мати і відвагу глянути на неприкрашену правду свого минулого, щоб

Колективні замовлення надсилайте на адресу: 290005, Львів-5, а/скр. 6667.

зачеснати в ній не знавіру, а силу." Разом з тим, публікації "Бібліотеки..." не обмежуватимуться лише українською тематикою, а будуть жититися й тими джерелами інтелектуальної думки, які сьогодні вже стали надбанням всієї людської цивілізації. Тим самим ми постараємось продовжити традиції, які були закладені у Галичині більш, як сто років тому "Руською історичною бібліотекою" Олександра Барвінського, та "Доброю бібліотекою" Івана Франка й Івана Белея.

Нашу серію відкриваємо передруком "Малої історії України" (Львів, 1921) Івана Крип'якевича. Для оцінки цієї книжечки цілком підходять слова Антона Чехова "стислість - сестра таланту". Справді, особливий талант потрібен, щоб змстити розповіді про основні події української історії в невеличкій книжці кишенькового формату. Іван Крип'якевич виконав це завдання блискуче. Цьому передувала багаторічна, ще зі студентської лави, самостійна дослідницька праця, великий педагогічний досвід, письменницький хист (нало хто сьогодні знає, що Іван Крип'якевич писав ще й літературні твори на історичні теми) і, що головне, щира любов до народу і бажання віддати свої сили на користь народної справи.

Зрозуміло, що за ті сімдесят років, які минули з часу видання "Малої історії України", історична наука пішла вперед. Зокрема змінилось датування окремих подій у давньоруській історії. На хроно-

логічні розбіжності вказано у примітках, поміщених у кінці видання. Окремо розначається також ті місця праці Івана Крип'якевича, які можуть викликати незрозуміння у сучасного читача. Нова книжка підправлена до вимог сучасного правопису без будь-яких інших втручань в авторський текст. Маємо надію, що для багатьох наших читачів знайомство з працею Івана Крип'якевича стане поштовхом до осмислення нашої історії без білих плям, вирізаних сторінок чи заборонених імен; а більш обізнаним у цій царині "Наша історія України" дасть змогу впорядкувати і систематизувати свої знання в українській історії.

Ярослав Грицак,
канд. іст. наук

ПРОФЕСОР ІВАН КРИП'ЯЧЕВИЧ

ТА ЙОГО "МАЛА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ"

Ім'я професора Івана Крип'ячевича (25.VI.1886 - 21.IV.1967) добре знайоме старшому поколінню, яке в довоєнні роки мало змогу і в школі, і в гімназіях одержати основи знань про минуле України ніх інакше, а його творів, в арілому ж віці - студіювати історію рідного краю з численних його публікацій. В післявоєнні же роки проф. Крип'ячевич був більше відомий із газетних статей про нього, де він піддавався нещадній критиці за "фальсифікацію" історії України, усякі страшні "іди" та найстрашніший гріх - причетність до "буржуазно-націоналістичної школи Грушевського". Короткий період відлиги в 50-60-их роках вивів його на деякий час з опали, дозволив опублікувати ряд монографій, однак старі "проблеми" не були анульовані, а тільки лиш "прощені". В період застою його праці хвали вмовчувалися, основний науковий доробок пильно стеріся у спецфондах; його ім'я так і не попало на меморіальні таблиці, чи ніх назви вулиць Львова. І навіть сьогодні не знайдемо його прізвища серед істориків, твори яких першочастіше публікують в рамках проекту "Республіканської програми розвитку історичних досліджень" ("Рад. Україна");

15.12.89).

Тим не менше, ряд видавництва у найближчий час публікуватиме декілька його праць: "Бодан Кмалницький" ("Вища школа" 1990), "Історичні проходи по Львові" ("Каноняр" 1991), "Історія України" (журнал "Дзвін" - колишня "Хортень", з 5-го числа за 1990 рік).

До 1939 року професор Крип'якевич працював, в основному, учителем гімназій, але свою педагогічну діяльність поєднував з дуже плідною науковою роботою, яку почав ще в студентські роки. Учень і послідовник професора Михайла Грушевського, дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка (з 1911 р.), секретар (з 1920 р.) і голова (з 1934 р.) історико-філософської секції НТШ та редактор історичної серії "Записок НТШ", - він опублікував у той час більшість своїх фундаментальних праць з історії України. Іван Крип'якевич брав участь (як редактор і співавтор або ж автор) у підготовці "Великої історії України" М. Голуція (1933), "Історії українського війська" (1936), "Історії української культури" (1937), "Всесвітньої історії" (1938-39), "Географії України", "Атласу України". Його статті з історії культури, краєзнавства, книгознавства друкували численні на той час львівські журнали "Вість і ананія", "Назустріч", "Рідна мова", "Неділа", "Українська книга", "Наша Батьківщина", "Сьогодні і минуле".

У роки радянської влади Іван Крип'

якевич працював професором і завідувачем кафедрою історії України ЛДУ та завідував Львівським відділом Інституту історії АН УРСР. З 1946 року в порядку репресій за згадані "провини" його перевели на посаду ст. н. с. Інституту історії в Києві, а далі - ст. н. с. в Етнографічному музеї у Львові. У 1953 році Івана Крип'якевича призначили директором Інституту суспільних наук, в 1958 - обирають академіком, в 1961 - йому присвоєють почесне звання Заслуженого діяча науки УРСР. Тим не менше, незважаючи на його активну і продуктивну працю, тім давніх років не уступає: про всебічне і об'єктивне освітлення історії України та про свободу публікацій і далі не могло бути й мови.

Професор Крип'якевич особливу увагу звертав на ті періоди історії України, коли наші предки мали власну державу або свідомо боролись за неї. Характерно, що одна з перших статей молодого історика, написана ще на студентській лаві, стосувалася адміністративного устрою Галицько-Волинського князівства ("Де ж був Демир'ян тисяцьким", 1903), а всебічне висвітлення це питання знайшло у монографії, опублікованій вже по смертю ("Галицько-Волинське князівство", 1984).

Історія козаччини, особливо середина XVII ст., приваблювала дослідника наспереди тим, що тоді, наперекір край несприятливим обставинам, український народ виявив небачену раніше активність

у творенні самобутніх форм державності. Іван Крип'якевич опублікував документи з історії козаччини, розвідки про дипломатичну діяльність українських козаків у першій половині XVII ст. і про ряд епізодів з історії козацького війська. Мабуть, найбільш новаторською за фактичним матеріалом і авторською концепцією стала праця "Студія над державою Богдана Хмельницького" (ЗНТШ, тт. 138-140, 1925-31). Питання процесу складання української державності стало предметом великого розділу згаданої монографії "Богдан Хмельницький".

Поруч з наведеними вище ділянками наукової діяльності пор. Крип'якевича (до яких слід би додати ще дослідження з історії давнього Львова, роботи з галузі археології, допоміжних спеціальних історичних дисциплін - сарагістики, архівознавства, екслібристи історичне краєзнавство, дослідження українсько-вірменських культурних зв'язків та багато інших), слід згадати його узагальнювальні популярні праці з історії України, курси історії, розраховані на якнайширше коло читачів. Потрібні були вони у різні періоди нашого бурхливого століття, потрібні й тепер для елементарного ознайомлення з нашим славним минулим, для відновлення нашої історичної пам'яті, відновлення національної гідності і гордості. Поруч з глибокими студіями найвищого наукового рівня, Іван Крип'якевич дав нам сім різних за обсягом курсів іс-

торії України, розрахованих на різні рівні читачів, починаючи від школярів початкових класів і до висококваліфікованих спеціалістів. Серед них - "Історія України для початкових шкіл та 1-ої класи гімназії" ("Вернігора", 1918), "Оповідання з історії України" для нижчих класів середніх шкіл ("Вернігора", 1918), "Історія України для народу" (1929). Особливе місце займає "Мала історія України", яка вперше вийшла в 1921 році у видавництві "Історичні листки", потім перевидавалася ще 20-30 разів. Це справді мініатюрне видання (формат 8 x 12 см, обсяг 32 стор. петиту) набуло незвичайної популярності як найнеобхідніший мінімум знань з історії рідного краю для людей, які не мали змоги пізнати рідне минуле з більш фундаментальних джерел. Воно, безперечно, відіграло роль першого стимулу до більш глибокого вивчення історії України у минулі десятиліття; надіємось, що й сьогодні ця малесенька книжечка теж знайде свого масового читача. З том надієм і пропонуємо її Вашій увазі.

Роман Крип'якевич,
канд. техн. наук

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ.

Кожний українець повинен знати історію свого народу. Кожний повинен знати, як жили наші діди й прадіди, за що вони боролися, як добували собі ліпшу долю. Всі ми повинні знати, хто перою нами трудився на нашій землі, хто боронив її від ворогів, хто організував наше життя, хто будував Українську державу. В цій книжечці подані найважливіші події в історії України від найдавніших часів до наших днів.

Історія України ділиться на такі відділи:

I. Українська держава за княжих часів, 800 - 1340.

II. Україна під Антвом і Польшею, 1340 - 1648.

III. Українська держава за козацькими часів, 1648 - 1782.

IV. Україна під Австрією і Росією, 1782 - 1917.

V. Нова Українська держава, від 1917.

— — —

I. Українська держава за княжих часів.

(800 - 1340).

Слов'яни. В найдавніші часи наш народ звався слов'янами. Наші предки жили тоді в лісах, у дерев'яних хатах, далеко один від другого. Вони добували прожиток з полюв, риболовства та бджільництва. Пізніше поселилися на луках, стали годувати худобу та навчилися хліборобству. Їхні знаряддя спершу були з каміння та з кістки, згодом вони почали кувати залізо та привчилися всяких ремесел. Слов'яни вірили в багатьох богів. Перун був богом грому і блискавок, Дажбог - богом сонця та багатства, Волос - богом кудоби, Стрибог - богом вітрів. По лісах жили лісовики, по хатах дубовики, в озерах і річках водяники та русалки. Слов'яни складали своїм богам жертви зі страви, хліба та кудоби. Слов'яни ділилися на племена: біля Києва жили поляни, по другій стороні Дніпра - сіверяни, на захід від Києва - деревляни, луги, хорвати, далі до півдня - тиверці й уличі. Кожне плем'я мало одного або більше князів. У важких справах старшина

племені сходилася на віче, щобто раду.

Початок Київської Держави. Найстаршим містом на Україні був Київ над рікою Дніпром. Основателями Києва були три брати - Кий, Щек і Хорив та їхня сестра Либедь. На горбах над рікою вони поставили город, укріплений валами й ровами. До Києва приїздили купці з далеких сторін. І Київ став багатим містом. Потім у Києві запанували хазари, народ, що прийшов з Азії. Вони наложили на слов'янські племена важку дань. З хазарської неволі визволили слов'ян варяги-руси, відважні воляки, що човнами поїхали з далекої Швеції коло 800 р. Вони заложили в Києві сильну державу. Від їхнього імені наша земля почала зватися Руссю і стала славна між усіми народами.¹

Перші князі. Перші князі з варязького роду були Аскольд і Дир. Вони 860 р.² ходили походом на грецьке місто Царгород за Чорним морем. З того часу це море почали звати Руським, щобто Українським, морем.³ Князь Олег (907 - 914)⁴ також добував Царгорода і на воротах міста завісив свій щит. Він добув від греків великі полєккі для українських купців. Олег умер нешасливою смертю від укушення гадини. Князь Ігор (914 - 944)⁵ був сином Рюрика, - тому весь княжий рід на Україні звався Рюриковичами. Ігор вів свої війська у походи на Чорне море та далеко на схід за гори Кавказ. Він загинув убитий у війні з непокірним пле-

нем деревлян. Хінка Ігоря Ольга (946 - 960)⁶ воявала з дробельянами і піністила смерть князя. Ольга перша з українських князів прийняла Христову віру. Син Ігоря, Святослав (960 - 972)⁷ вславився великою відвагою і хоробрістю. Він зруйнував окопні казарми над річкою Волгою, бо вони окопили Україну. Двічі він ходив з військом на Болгарію і Грецію та запанував у багатьох землях над Дунаєм. У тих війнах українські війська добули собі велику славу і князь ішов усе перший на ворога. Святослав поліг у бою з печенігами коло Дніпрових порогів 972 року.

Володимир Великий (979 - 1015).⁸

По смерті Святослава став київським князем його син Володимир. В перші роки свого княження він вів багато воєн. В 981 р. він ходив походом на Галицьку землю, вигнав звідси поляків і понесназ Галичину до Києва. На Волині він поставив город Володимир. Тоді часто нападали на Україну дикі печеніги, що жили у степах. Князь забезпечив границю від них сильними валами та городами. Потім настали спокійніші часи. В 988 р. Володимир охрестився і приказав усім народом прийняти Христову віру. На місцях, де стояли давні боги, ставлено християнські церкви. У Києві князь побудував величаву церкву св. Богородиці, яку назвали Десятинною, бо Володимир дав на неї десятину частину свого майна. Володимир взяв за жінку грецьку царівну. З Греції приїхало до

кітське, 2. тиріаське або ліньське, 3. чернітське, 4. переславське, 5. чернітське, 6. галицьке. Між князями настали неспори. Ярославів сини не хотіли слухати найстаршого брата Ізяслава та поганяли його з Києва. Чорез неспори князів Україна ослабла дуже. Почали нападати на неї сусіди. Від заходу поляки, від сходу нові дика орда появилася. За єдиність і силу Українці борючись зяку Ярославів, Володимирі Мономахові (1118 - 1125). Він був відаваним лицарем і він завважує боротьбу з половецями та вігнав їх далеко у степи. Границі української держави він подивив аж по річку Дунай. Всі королі в Європі завітали о дружбу з молодим князем. Володимирі Мономах описав своє життя в книжці "Почення дітям". У боротьбі з половецями довбує собі славу також князь Ігор Святославич. В 1185 о. він пішов з військом на половецькі оселі, розбив верою, та погнав у неволю потім з великою вівагою утік з верою табору й вернувся на Україну. Молоді Ігоревичі. Але післяє знов настали неспори серед князів. Кожен бажав добути Київ для себе. Один проти другого йшов зі зброєю до бою, один проти другого накликавав чужинців та ворогів. У братовбивчій боротьбі погинула велика сила людей, інші пішли у неволю в чужі краї, сева і міста спалено і змищено. Багато князів українська земля згоріла

наст багато свяшеників, вчених, купців, ремісників і вони навчили українців нових наук та ремесел. Тоді почали писати у нас перші книжки та записували перші школи. Тоді завважено на Україні перші гроші; на них був знак української держави - тризуб. Князь Володимирі умер 1015 р. За славні діла він атітав в історії ім'я великого.

Ярослав Мудрий (1019 - 1054). Син Володимирі, Ярослав, наслідував батька і стаювся пробити Україну сильною державою. Він борючись українську державу від поляків і печенігів; також погнав свої війська проти греків на Даргород. За часів Ярослава Київ став великий і багатий, як був перше. Князь поставив довола міста мурів і славетні золоті ворота. В Києві побудовано нову княжу палату і найбільшу церкву св. Софії. Коло Києва побудовні ченці поставили перещський монастир. Ярослав приказав списати українські закони в одну книжку. Но звалися "Руська Правда" (цето українське право). Ярослав і мандував всі європейські королі і старалися жити з ним у приязні. Перше смерті Ярослава поділив Україну між синів і найстаршого назначив київським князем на своє місце. Домовина Ярослава є у церкві св. Софії в Києві. За мурів князівня часів Ярослава Мудрим. Поділилися на такі князівства:

та зачепала.

Захід Київської Держави. До кінця зруйнували Україну два вороги, Москва і татари. Над рікою Волгою, на північ від України проживали дінські племена. Серед них осіли слов'яни і прийняли від них їхні звичаї і суворе життя. Вони заложили собі міста Суздаль та Москву та почали вважати себе особним московським народом. Їхні князі заздрим оком гляділи на багату Україну і захотіли запанувати над нею. В 1169 р. суздальський князь Амарій Боголюбський напав на Київ, одобув його, змінив та пограбував місто і все цінне вивіз до Московщини. З того часу почалася ворожнеча між Московщиною і Україною. Другий ворог, що нищив Україну, були анкі татари, що прийшли з Азії. В 1223 р. вони побили наших князів вперше над рікою Калкою коло Азовського моря. Потім вдруге напали на Україну 1240 р., по довгій облозі одобули Київ, зруйнували город до останку і почали займати всю Україну. З того часу не було вже князів у Києві; Київська держава покінчилася 1240 р.

Галичина і Волинь. Це сто літ довше була Галицько-володимирська держава. Галичина і Волинь від часу Володимира Великого належала до Києва. По смерті Ярослава Мудрого повстали два окремі князівства, галицьке і володимирське. В Галичині від 1024 р. княжили три брати Ростиславичі, Рюрик, Володар і Василько.

Вони обпронили галицьку землю всім полякам і мадярам. Пізніше князь Володимирко назначив столицем місто Галич над Дністром і зробив Галичину могутньою державою. Його син Ярослав Осмомисл поширив границю Галичини аж по Дунай; там заложено місто Мадий Галич, тепер румунський Галац. Але сини Ярослава Осмомисла не вміли рідити добре своєю батьківщиною. Тоді у Володимирі на Волині княжив князь Роман, хоробрий лицар, що багато воював з половцями. Він бачив, що Україна упадає через те, що є поділена на князівства. Він постановив з'єднати всі українські землі в одну державу. Він вигнав неповажних князів з Галича і злучив Галичину з Волиню в одну Галицько-володимирську державу 1200 р.

Галицько-володимирська держава (1200 - 1340). Князь Роман (1200 - 1203) рідив свою державу сильно і розумно. Він опікувався селянами і боював їх перед гнітом багатих панів, бояр. Задумав також помирити українські землі на захід і почав війну з поляками. Але у битві під Завихостою над Сяном полг у боя. Поховонили його у Криплі під Галичем. Його син Данчло (1203 - 1264) спершу мусів залишити своє князівство, бо галицькі бояри хотіли панувати самі. Але під боярським пануванням Галичина прийшла в безладдя і руїну. Поляки і мадяри зайняли Галич і стали гнобити народ. Аж по довгій

боротьбі Данило добув назад свої землі і завів ліпший лад. Але тоді татари наступали на Україну. Данило всіми способами боронив свою батьківщину від дикого ворога. Він зробив сова з західними князями. Римський папа прислав йому королівську корону і Данило вінчався на короля. В Дорогичині на Підляшші 1253 р. для оборони від татар він ставив нові городи. В Галичині Львів, за Бугом Холм. Данило умер 1264 р., похоронено його в катедрі у Холмі. Данилові наступники Лев та Рїїї вели далі боротьбу з татарами. Вони добули для Галицько-володимирської держави землі від поляків та захарпатські землі від надьярів. Останній князь був Рїїї II. З його смерті 1340 р. скінчилася Галицько-володимирська держава. Не було вже більше князів на Україні. Вся українська земля перейшла під чуже панування.

Україна за княжих часів. Українська держава за княжих часів була широка і велика. Вона простягалася від ріки Тиси за Карпатами і Сяну в Галичині аж по ріку Донець на сході. Тільки степи над Чорним морем не були пусті, зрідка озарили у них люди. Україна була найбільшою державою в Європі. На чолі держави стояв князь. Він рідав усі справи, а для поради служила йому рада панів, бояр. Деколи збиралося народне віче, щоб постановити дуже важливі діла. Народ жив свободний, у добробуті.

- земля було багато, були великі ковиди з лдвів та рибальства. Податки на державу платили рідко грїями, більше шкіром, медом, хлібом та худобою. Як прийшла небезпека від ворога, всі ставали до зброї. Під своєю українською владою жилося всім добре і шасливо. Чужі народи завинаували Україні багатства та доброго життя.

II. Україна під Литвою і Польщею.

(1340 - 1648).

Литва. Як 1240 р. занепала Київська держава, довгий час у наших землях над Дніпром панували татари. Вони настановили по містах і селах свої старшини та брали з народу великі податки. Зчаста вони нападали на безборонні оселі та брали людей у полон, у страшну неволю. Пізніше наші люди почали боротьбу з татарами, на поміч прийшли їм литовці, хоробрий народ, що проживав на північ від України. Литовці

побили татар і поєднали Україну під свою владу. Під Литвою нашому народові жилося добре. Литовські князі прийняли нашу віру, шанували українські звичаї та опікувалися Україною. Приязнь між українцями і литовцями була все ширша з правдива.

Польща. Не така наслива була Польщина та сусідня Холмщина. По смері останнього галицького князя вони відсталися від санування Польщі. Польський король напав на Львів, добув замок, забрав королі скарби українських князів, та вигнав їх до Польщі. Польщі стали заходити у нас свої порядки. Польські пани забрали землі і завели панщину. Селянин мусив працювати на панському лані даром. По містах поселилися польські ніциани і почал гонити наших купців та ремісників. Всюди ставляно польські костели, всіма приходили польські ксьондзи. Українське духовенство було у погорді, українські церкви залишилися без опіки, нищилися та руйнувалися. Чимраз гірше став занепадати український народ. Всі в жалем згадували насливі часи, як було своя українська держава. В 1569 р. Литва зробила з Польщею унію, цебто злуку в Либеліні. По тій либелінській унії поляки почали верховодити і на Литві, і на всій Україні. Український народ загинув уже до краю.

Українські братства і школи. Та хоч як важко було жити, наші люди не

опустили рук, а взялися до праці, щоб добути собі ліпшу долю. При церквах основані церковні братства. Вони не лише опікувалися божими храмами, але збали також про поміч громадянству. Братства заводили шпиталі та закисти для слабих і немічних; закладали каси, де зубохілі люди могли позичити гроші; всякими способами допомагали потребуючим. Дальше братства стали відкривати школи, в яких учили і української мови, і всяких наук. Найперше братство на Україні було у Львові, звалось Ставропігія, цебто Оборона Хреста. Воно завело свою гімназію, купило друкарню і друкувало перші книжки для української школи та церкви. Князь Константин Острозький в Острозі відкрив вищу школу, академію. Згодом київський митрополит Петро Могила зложив нову українську академію у Києві. Братства були не тільки по містах, але й по селах, братства всіма розбуджували люде до своєї церкви, до свого народу, всіма кріпили народ на душі і помагали йому перетерпіти важкі хвили чужого панування. З нових шкіл вийшло багато свідомих людей, що повели народ до боротьби за його права.

Коваччина. В тих часах татарини все нападали на Україну. Вони поселилися в Криму та у степах коло Дніпра і щороку їшли походами на наші села, руйнували все та внали народ у неволю. Польська шляхта знала панувати на Україні, але не знала її боронити. Тому український

народ сам взявся за оборону рідної землі. Молоді відавські люди збиралися у батяги та Язли в степи, за Дніпрові порігги, на Запорожжя. Там вони проживали з ловів і рибальства та вивчали з татарами. Для ліпшої оборони ставили собі вартці на Дніпрових островах і звідтам відбивали татаоські наступи. Не раз ходили вони на татар аж у Крим. Таких сміливих вояків називали у нас козаками, — козак, значило по-татаоськи "завазятий внак". Козацьку твердиню звали Січчи. Бо козаки сікли дерево на укріплення. Січовики зчаста сходилися на раду і вибирали собі старших: отамана, або гетьмана, осавулів, обозного, писаря та інших. У боротьбі з татарами, вславилися отамани Дмитро Винневецький, по поставив першу Січ; Іван Підкова, який виявчався такою силою, що лонив підкови, — поляки покарали його смертю у Львові, та інші.

Петро Сагайдачний. В боротьбі з татарами козаки зросли у велику силу. Козацьке військо числено на 20 000, а ті часи це було дуже багато. Тоді козаки стали думати, як би виволити весь народ із польського панування. Гетьман Кривош Косинський 1591 р., Федір Лобода і Семеріш; Наливайко 1596 р. пробували робити повстання проти Польщі. Але їхнє військо не витримало у стрічі з поляками. Повстанці розбиті. Наливайка поляки мучили і покарали смертю у Варшаві. По тих невдачах народ почав

зневідваватися у свої сили. Але змайшовся чоловік, що наново став організовувати українські сили. Це був гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний (1614 - 1622). Він був родом з Галичини, вчився в Остроозі, потім пішов на Запорожжя до козацького війська. Козаки пізнали його роою і вибрали його гетьманом. Він звернув козацькі сили проти татар і турків. Щороку Запорожці ходили у походи на Чорне море під турецьку столицю Царгород, навіть до Малої Азії, під Синопу і Трапезунд. В 1621 р. велике козацьке військо розбило турецьку армію під Хотином. Сагайдачний явив у війську гостю карність і послух. У походах на татар і турків він виправив і підготував козацькі сили до нової війни з Польшею.

Війни з Польшею. Козаки боронили перед татарами і турками не тільки Україну, але і Польщу, що безпечно жила за козацькими плечима. За це вони хадали підноги в поляків: зброї, муніції, плати на утримання війська. Хадали також, щоб поляки перестали переслідувати українську церкву та щоб облекчили панщину і податки. Поляки не хотіли. Так почало до кровавої боротьби. В 1625 р. гетьман Імайло так кріпко оустрів польські військо, що поляки муіли робити перемир'я. В 1630 р. гетьман Тарас Федорович під Печаяславом онов погромив поляків. В 1635 р. Іван Сулима зруйнував польську вартцю Кодак на Аніпрі. В 1637 - 1638 р. велася завазята

війна під проводом повстанців Павлюка, Гуні та Острянина. Але козакам не повелося повідити поляків. Польські війська розбили повстання. Польський уряд змінив козацьке військо до 6000 і надав його під польську команду. Козаки десять років прожили у важкій неволі.

III. Українська держава за козацьких часів.

(1648 - 1782).

Повстання Хмельницького. В 1648 р. козаки підняли нове повстання проти Польщі. На чолі повстанців став гетьман Богдан Хмельницький (1648 - 1657). Це найславніший український гетьман. Він умів підняти дух в народі, умів утримати послух у війську, знав, як заходити до боротьби. З невеликим гуртом товаришів приготував повстання, зробив воєнні плани, продумав, як організувати нову державу. Хмельницький зробив мир з татарами і добув козакам татарську

поміч. На Ковчих Водах, під Корсунем та під Пилипчами 1648 р. козацькі війська розбили поляків. По всій Україні піднялося повстання. Селяни й міщани йшли разом з козаками. Били втікачі польські війська, вигнали панів та ксьондзів. Хмельницький увійшов з військами до Галичини, став облягати Львів, потім пішов далше в Холмичину під Замостя. Польки боялися, що козаки здобудуть Варшаву і просили о перемир'я. Але другого року, 1649, війна розгорілася наново. Хмельницький знов прийшов до Галичини, під Зборовом побив польського короля і присилував поляків зробити новий мир. У цей оборієський мир 1649 р. поляки відступили українцям все Придніпров'я аж по ріку Случ на заході; тут козаки могли уладити свою державу.

Козацька держава. З великою радістю приймали українці свою владу. Довгі часи перебували під чужим пануванням і бажали все самі уладити свої діла. Богдан Хмельницький став на Україні новий лад. Все не пани мали радити, але вся народ. У важких справах сходився козацька рада і рішала, як що поліднати. Головну управу мав в своїх руках гетьман. При ньому була генеральна старшина: писар зів державну канцелярію, два осудли відступали гетьмана у війську, обраний порядкував табором і півками, два судді судили козаків. Гетьманська столиця була в Чигирині коло Дніпра. Вся

Україна ділилася на полки, — київський, подільський, чернігівський і інші. Управу полку вів полковник. Полк ділився на сотні з сотниками на чолі. По менших містечках і селах були отамани. У війську служили козаки, але під час війни також селяни, міщани і всі інші мали боронити рідний край. Під козацькою владою Україна скоро піднялася з занепаду. Козаки і селяни поділили між себе панські маєтки та розвели великі господарства. Міста збагатилися торгівлею. Всюди настав добробут. Всі були одоволені. Народ співає пісню: "Ой немає лучче, та немає краше, як у нас на Україні!"

Союз з Московщиною. Але польські пани не могли забути своєї панування на Україні. На границі збиралися польські війська. Вони оборонити Україну від ворога. Хмельницький шукав союзників між сусідами. Він тримав дружбу з татарами, послав послів до Туреччини, робив умови з Угорщиною та Молдовою (Румунією). Але всі ті сусіди давали Україні невелику поміч. В 1651 р. поляки почали війну. Під Берестечком на Волині татари зрадили козаків, — поляки здобули перемогу і прийшли аж до Києва. В мирі у Білій Церкві козаки мусіли дати Польщі Брацлавщину і Чернігівщину. На другий рік, 1652, Хмельницький під Батогом (назв Бугом) погромив так сильно поляків, що з польських військ мало хто вернувся

додому. Але поляки знов готовилися до війни. Тоді гетьман звійшов у дружбу з москалями. В Переяславі і в Москві 1654 р. уложено умови про союз України з Московщиною. Московський цар забезпечив самостійність і державний лад України в таких справах: 1. гетьмана і старшину вибирає рада; 2. український уряд і суди є незалежні від московських; 3. податки збирає український уряд; 4. українського війська має бути найменше 60000; 5. Україна може виходити у союз з іншими державами; 6. забезпечуться всі давні права українського народу. Українці мали повідомляти царя про вибію гетьмана і зносити з іншими державами, та угодилися, щоб у Києві жив царський воевода з московським військом.

Невірність Московщини. Богдан Хмельницький мав надію, що при помочі Московщини поконе Польщу. Він почав нову війну з поляками і 1655 р. знов ходив під Львів. Але українці скоро пізнали, що москалі невірні помагати Україні. Московський цар думав не про те, щоб підпомогти козакам, а щоб завести на Україні московську владу. Московські воеводи почали рядити на Україні, як у себе вдома, — грабили людей, забирали хліб і худобу, змушували над народом. А то почали це переговори з польськими панами, щоб поділити Україну між Польщею і Москвою. Хмельницький пізнав московську невірність, пізнав, що союзник його зраджує. Він почав зрозум

переговори з іншими державами, найбільше з Швецією, хотів скинути з себе московське ярмо. Але серед приготувань загинув і умер 1657 р. Поховали його в Суботіві коло Чигирини, але пізніше поляки викинули його кості з дощовини. Богдан Хмельницький був основателем нової української держави. Для України воли і добрі порядки. Все життя боронив самостійність України. Нарою згадував його у піснях і думах довгі літа.

Іван Виговський. По Богдані Хмельницькі козакі віддали гетьманську булаву Іванові Виговському (1657 - 1659). Він був генеральним писарем і довадником старого гетьмана. Виговський задумав докінчити наміри Хмельницького, зрівати союз з Московщиною. Він шукав помічі у татар, у шведів і у інших державах, але добув небагато. Тоді постановив помиритися з поляками. В Гадачі 1658 р. зробив угоду з Польщею. Поляки офіційно признали Україну окремою державою, але під рукою польського короля; офіційно дали підмогу козакам. Виговський зараз почав війну з Московщиною. Під Конотопом 1659 р. він погромив московське військо; московська старшина попала в полон. Українці добули великі табори й артилерію. Але Виговському пошкодила польська поміч. Польські війська по давньому стали нищити Україну. Народ знов кинувся до повстання. Виговський мусів уступити з гетьманства 1659 р. Кілька років

пізніше, 1664 р., поляки розстріляли нещасного гетьмана, що хотів з ними робити союз.

Поділ України. Петро Дорошенко. По Виговській гетьманував Богдан Хмельницький (1659 - 1663), молодий син Богдана. Він не мав війська і мусів погодитися з москалями. У Переяславі 1659 р. уложено новий союз України з Московщиною, дуже некорисний для України. Гетьман з військом мав піддаватися у всім приказам царя; московські залоги заведено у всіх більших містах України; невільно було входить в союз з іншими державами. Україна була знов під московським ярмом. Хмельницький невдоволю також зложив булаву. Тоді Україна поділилась на дві частини по двох боках Дніпра, правобережну і лівобережну, з двома гетьманами. На правобережній Україні спершу був гетьманом Павло Тетеря (1663 - 1665), що тримав з поляками, але народ був проти його. Тоді віддано булаву Петрові Дорошенкові (1665 - 1676). Він був з давнього козацького роду, людина смілива і шира, добрий гетьман й управитель держави. Він бачив, що Україна не буде самостійною державою ні з Польщею, ні з Московщиною і вибрав третього союзника, Туреччину. Турецький султан оговдився признати окремішність української держави, офіційно шанувати українську віру та всі звичаї і вимагав тільки податків. Дорошенко на козацький

час з'єднав всю Україну під своєю булавою і рядив так, як Бодан Хмельницький. В 1672 р. разом з турками Дорошенко ходив походом на Галичину і в мирі під Бучачем добув від Польщі Поділля. Але турки невдовзі забули про свої обітниці і почали гнобити народ і руйнувати українські церкви. Тоді Дорошенко зневірився у турецькому союзі і зложив булаву. Він потрап у руки москалям і скінчив життя в Московщині. По Дорошенку не було вже визначник гетьманів на Правобережжі. Народ довгий час боровся ще з поляками і все підіймав повстання. Повстанці звали себе гайдамаками. Найбільше гайдамацьке повстання було 1768 р. під проводом ватажків Максима Залізняка та Івана Гонта. Але поляки знищили повстання і знов запанували на Правобережжі.

Іван Мазепа. На лівобережній Україні Московщина все більше і більше скріплювала свою владу. Лівобережним гетьманом був зарає Іван Бриковецький (1663 - 1668). Спочатку він мав надію утримати угоду з москалями. Їздив до Москви, як міг, так годив цареві. Але в 1667 р. Московщина зробила в Польшею мир в Андрусові та обіцяла віддати полякам правобережну Україну в Києві. Козаки запалилися гнівом, як дізналися, що цар хоче віддати їхніх братів під польську владу. Бриковецький побачив також, що не добути нічого від Москви. Він постановив скинути московське ярмо і 1668 р. почав

війну з Московщиною. Козаки з усіх городів вигнали московських солдатів та воєводів. Але Бриковецький невдовзі погіб. Дальші гетьмани: Данил Многогрішний (1667 - 1672) та Іван Самійлович (1672 - 1687) знов погодилися з Московщиною. Але не добули вони одячності у Москві. - Їх обох цю заслугу на Сибір і там вони пропали марно. Москва все гірше гнобила Україну. Козацьке військо мусіло ходити у далекі походи, на важкі роботи при будові фортець та нові царської столиці Петербурга. На Україну цар посилав свої війська і вони дальше грабили міста і села. Московські воєводи мігались в управління України, підбурчували народ проти гетьмана і всіма способами руйнували українську державу. Новий гетьман Іван Мазепа (1687 - 1709) захищав Україну від руїни, старався підняти добробут, дбав про освіту. Довго терпів він московські змуцання, але вкінці не витерпів і при помочі шведів підняв війну проти Московщини 1708 - 1709 р. Українці мали надію, що знов добудуть волю, як за Хмельницького. Але у боях під Полтавою 1709 р. москалі розбили українське і шведське військо. Мазепа мусів виїхати за границю і змер в Румунії. На його місце вибрано гетьманом Пилипа Орлика, та він не міг уже вернутися на Україну. Український народ дістався у ще тяжче ярмо, як було перше.

Кінець козацької держави. Мос-

калі гнобили народ тепер ще гірше, як перёд тим. Московські війська не уступали з України. Сотки повстанців убито, сотки загнали на Сибір на заслання. Їхні землі цар почав роздавати московським людям, доби вони змосковили Україну. Над українськими урядами наглядали царські висланники. Гетьмани (Іван Скоропадський, Данило Апостол, Кирило Розумовський) не мали ніякого значення, у осім мусіли слухати царя. Все більше нижили москалі українську свободу. Аж врешті царі постановили зруйнувати до кінця українську державу. В 1764 р. скасовано гетьманство. В 1782 р. заведено на Україні московські вярди. В тому часі упало також славне Запорозжя. Запорозці на своїй Січі рядилися як осібна держава під своїми кошовими отаманами. Найславніші отамани були Іван Сірко, великий лицар, воює татар і турків, Кость Гордієнко, де помагав Мазепі проти москалів та останній кошовий Петро Кальнишевський. Запорозці все ставали до боротьби за свободу, ніколи не хотіли підатися ні полякам, ні москалям. Тому царі ненавиділи Запорозжя і казали зруйнувати Січ, вперше 1709 р., другий раз 1775. Запорозці розійшлися по світу. Від запорозців виводяться чорноморські, кубанські козаки.

IV - V. Під Росією і Австрією (1782го - 1917).
Самостійна Україна.
(від 1917).

Під Росією і Австрією. У тих часах стала занепадати Польща. Поляки руйнували українську державу, та не обоманили своєї польської. Українські землі з-під Польщі перейшли під Росію і Австрію. Росія дальше всіма способами нищила все, що було українське. Почалося тоді українське письменство в народній мові, 1798 р. надруковано першу книжку в чистій, живій мові, "Енеїду" Котляревського. В 1840 р. Тарас Шевченко написав "Кобзаря", палкі вірші, де змальовав славу і занепад України. Московський уряд налякався української літератури і заборонило друкувати українські книжки. Довгі роки на Великій Україні не було ані української школи, ані книжки, не вільно було промовити українського слова. Дешо гарніше жила Галичина під Австрією. Тут дозволено і книжки, і школи, згодом також українські товариства й організації. Але початки були важкі, бо галицький на-

рда був неможливий. Найвизначніші діячі і поети, Маркіян Шашкевич та Іван Франко, не раз були у великій нужді та нужді. Поволі крок за кроком наш народ добував свої національні права та приготував ґрунт для своєї власної держави.

Самостійна Україна. В 1905 р. пройшла у всій російській державі і на Україні революція. Українці добули собі тільки дозвіл видавати газети та творити українські товариства. Велика світова війна, що почалася 1914 р., зворушила знов усі українські землі. На Україні пройшла друга революція. В 1918 р. в Києві і у Львові проголошено самостійну Українську Республіку, що мала з'єдинити всі українські землі. Але вороги, що одвічні нищили Україну, почали знов руйнувати українську державу. У тяжкій боротьбі добував собі Україна волю! у цій боротьбі ми ідемо слідами наших давніх діячів і героїв, що безупинно боролися за волю України. Від Святослава і Володимиря, до Хмельницького і Мазепи, до Шевченка і Франка, всі вони жертвували свою силу для української справи. Дані трудилися у боях і на війнах, на сумі і на морі, нів чалували ні крові, ні життя, - другі терпіли у тюрмах та в'юницях, на засланнях та у неволі на чужині, інші упали у воденній важкій роботі, - і все за рідну Україну! Ми ідемо їхніми слідами, - ми добудемо нашій Україні волю і самостійність!

П Р И Н І Т К И .

1. Іван Крип'якевич викладає основні положення т. зб. "новманської" теорії, відома якої вважалася, що своїм виникненням давньоруська держава зводиться до завойовницьких походів варязьких племен на південь. Основним аргументом прихильників цієї теорії є повідомлення "Літопису старших літ" про покликання у Новгород у 862 р. на правління тобто варязьких князів - братів Рюрика, Синеуса і Трувора. Див.: Літопис руський. За Іпатський список. - К.: Дніпро, 1989. - с. 12. Питання про роль варягів в утворенні Київської Русі досі не диято з порядку денного сучасної історичної науки. Навіть серед радянських істориків немає єдиної думки у цьому питанні: якщо представники т. зб. "південної" теорії вважали варязькі впливи на тогочасне життя

східних слов'ян до мінімуму, то представники "північної" теорії говорять про наявність у VIII ст. цілого Балтійсько-культурно-економічного регіону, складеного з різномісних слов'янських і варязьких елементів, який відігравав вирішальну роль у розвитку політичної ситуації у Київській Русі. Детальніше див.: Кирпичников А. Н., Дубов Н. В., Лебедєв Г. С. Русь и варяги (русско-скандинавские отношения домонгольского периода) // Славяне и скандинавы. - М., 1986. - с. 274-291; Котляро М. Ф. Деякі дискусійні проблеми історії Київської Русі // Український історичний журнал - 1986, - №5. - с. 43-48.

2. За іншою версією - 874 р. (див.: Руський літопис... - с. 13)

3. Тут і далі назви "руський" і "український" вживаються як рівнозначні. Питання про етнічний характер Київської Русі залишається спірним. На спробах його розв'язання завжди негативно позначалися погані науки, політичні мотиви. Радянська історіографія вважає Київську Русь "колискою трьох народів: російського, українського, білоруського", російська воєністична - виключно російською державою, українська доховтнева і сучасна зарубіжна - здебільшого українським утворенням. Цікаво, що К. Маркс теж заперечував генетичний зв'язок між Київською Руссю і

Московською державою. На його думку, біля колиски Московського князівства стояла не сувороза слава норманської епохи, а криваве болото монгольського рабства (Marx K. Secret diplomatic history of the eighteenth century. - London, 1899. - p. 77; укр. переклад див.: "Ленінська молодь" - 1988. - 7 травня). У наш час тезу про татарські корені Московського князівства активно відстоює відомий російський історик та етнограф А. М. Гумільов. Див.: Гумилев А. М. Апокрифический диалог // Нева - 1988. - №3. - с. 203-204; №4. - с. 197-200.

З другого боку, багато українських істориків як у минулому, так і тепер заперечують український характер Київської держави. На думку одного із засновників т. зв. "державницької" школи в українській історіографії Степана Томашівського, Київська Русь була державою, спільною для всіх східних слов'ян (так, як імперія Карла Великого у Західній Європі була спільною державою для французів, італійців та німців). Першою українською державою він вважає Галицько-Волинське князівство (див.: Томашівський С. Українська історія. Ч. 1. Старинні і середні віки. - Львів, 1919. - с. 85-110).

4. Ріки правління Олега: 882 - 912. У тексті наводяться дати походу Олега у Константинополь (за сучасною версією, 907 і 911 рр.)

5. Роки правління Ігора: 912 - 945.

6. За сучасною версією: 945 - 969.
До 964 р. Ольга була регентом при своєму малолітньому синові Святославі.

7. Роки правління Святослава: 964 - 972.

8. Згідно з сучасною версією: 978 - 1015.

Далі дати у тексті збігаються з даними сучасної історичної науки.

9. Тут і далі терміни "Московщина", "москалі" вживаються головним чином для означення російського війська та адміністрації. Вживання цих термінів не має на меті принизити національну гідність росіян, а виводиться з тогочасної мовної традиції (див., наприклад, твори Т. Шевченка чи І. Франка).

10. У сучасній історіографії виклад подій з історії австрійського і російського панування над Україною прийнято розпочинати з 1772 р. - з часу першого розподілу Польщі. Натомість вжива у тексті дата 1782 р. з часом скасування Малоросійської Колегії та валиків козацького устрою в Російській імперії.

11. Після першого розподілу Польщі

(1772 р.) у склад Австрійської імперії були включені Галичина, частина Волині і Поділля. У 1775 р., після закінчення миру з Туреччиною, до Австрії була приєднана Буковина, до цього - частина Оттоманської імперії. Після другого поділу Польщі (1793 р.) до Російської імперії перейшла Правобережна Україна (Київщина, Волинь, Поділля), після третього поділу (1795 р.) - Берестейщина.

Помічені помилки:

<u>стор.</u>	<u>рядок</u>	<u>слід читати</u>
7	8-й знизу	стерігея
10	9-й зверху	Богдана
14	12-й -"	слов'янські
38	8-й -"	Київській